

ehli'l-merâtibi's-seb'a, Sellü'l-hususâm li-ka'fî tarafî tenbîhi'l-enâm fi'r-red-di 'alâ erbâbi't-turuq, Fatâva'l-Ha'îb dâlam Versi Bahasa Melayu. Ahmed Hatîb, hayatının sonuna doğru çocukları için el-Çavlü'l-haşîf fi tercemeti Ahmed Ha'îb b. 'Abdilla'îf adıyla bir otobiyografi kaleme almıştır. Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi'nde el-Çavlü'n-necîb fi tercemeti târîhi hayâtî Ahmed el-Ha'îb adıyla kayıtlı müellif hattı yazma (Tarih, nr. 116) bu eserle aynı olmalıdır (eserlerinin bir listesi için bk. Ömer Abdülcebbar, s. 41-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, Mu'cem, I, 828; Ambtelijke Adviezen van C. Snouck Hurgronje: 1889-1936 (ed. E. Gobée – C. Adriaanse), 's-Gravenhage 1957-65, III, 1845-1851, 1853-1854, 1907, 1913-1917, 1928-1930; D. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia: 1900-1942*, Singapore 1973, s. 19, 31-33; Ömer Abdülcebbar, *Siyer ve terâcimü ba'zi 'ulemâ'inâ fi'l-ğarnî'r-râbi' 'aşer li'l-hicre*, Cidde 1403/1982, s. 37-44; Hamka [Ha ji Abdul Malik Karim Amrullah], *Ajahku: Riwayat Hidup Dr. H. Abdul Karim Amrullah dan Perjuangan Kaum Agama di Sumatera*, Jakarta 1982, s. 271-273; M. van Bruinessen, *Tarekat Naqshabandiyah di Indonesia: Survei, Historis, Geografis dan Sosiologis*, Bandung 1992, s. 110-112; R. M. Feener, *Developments of Muslim Jurisprudence in Twentieth Century Indonesia* (doktora tezi, 1999), Boston University, s. 18 vd.; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman v.dğr., *Fihri-sü mahfûzâtî Mektebeti Mekkete'l-mükerrreme*, Riyad 1418/1997, s. 474, 496; Abdullah b. Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Muallimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyin mine'l-ğarnî't-tâsi' ile'l-ğarnî'r-râbi' 'aşer el-hicri*, Riyad 1421/2000, I, 407-409; M. F. Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma below the Winds*, London-New York 2003, s. 106-113; Zekeriyya b. Abdullah Bîlâ, *el-Cevâhirü'l-hisân fi terâcimi'l-fuzalâ' ve'l-a'yân min esâtize ve hullân* (nşr. Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman – M. İbrâhim Ahmed Ali), Riyad 1427/2006, bk. İndeks; Mat Rofa İsmail – Kamel Ariffin Mohd Atan, "Algebra in the Malay World: A Case Study of Islamic Mathematics", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Berlin-New York 2008, s. 118-119; Fadhlân Mudhafier, *Syeikh Ahmad Khatîb Al-Minangkabawiy: Pemikiran dan Perjuangannya pada masa 1276-1334 hijrah (1852-1915 Masehi)*, Jakarta 2013; Mohammad Redzuan Othman, "The Role of Makkah-Educated Malays in the Development of Early Islamic Scholarship and Education in Malaya", *Journal of Islamic Studies*, IX/2, Oxford 1998, s. 148; "Ahmad Kha'îb Minangkabau, Syekh", *Ensiklopedi Islam*, Jakarta 1999, I, 87-89; N. J. G. Kaptein, "Ahmad Kha'îb (Minangkabau)", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 3, s. 102-103.

İSMÂİL HAKKI GÖKSOY

MİR ALİ MEŞHEDÎ

(bk. ALİ MEŞHEDÎ, Sultan).

MİR SADREDDİN-i ŞİRÂZÎ

(bk. DEŞTEKÎ, Sadreddin).

MİRZA BALA MEHMEDZÂDE

(1898-1959)

Azerbaycanlı gazeteci, tarihçi ve politikacı.

13 Ağustos 1898 tarihinde Azerbaycan'ın Apşeron bölgesinde Zire köyünde doğdu. Ailesi birkaç yıl sonra Bakü'ye taşınınca ilk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Bakü Teknik Okulu'nda okurken Mehmed Emin Resulzâde'nin çıkardığı *Açıksöz* gazetesinde çalışmaya başladı. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra siyasal ve sosyal faaliyetlerle daha yakından ilgilendi; bu arada Müsavat Partisi'ne üye oldu ve bazı siyasî yazılar kaleme aldı. 1918'de Tiflis'e gitti; aynı yıl Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilân etmesi üzerine tekrar Bakü'ye dönerek yeni kurulan cumhuriyetin çeşitli organlarında çalıştı ve partinin Bakü komitesine üye seçildi. Bu sırada *Basiret*, *Azerbaycan*, *İttifak-ı Müteallimin* ve *Gençler Sadası* gibi yayın organlarında muhabirlik ve yazarlık yaptı. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesinin ardından kurulan Millî Mukavemet Komitesi başkanlığına getirildi. Komitenin yayın organı olan *İstiklâl* gazetesinde takma adlarla Bolşevik işgaline karşı sert yazılar yazdı. Gerek Millî Mukavemet teşkilâtındaki faaliyetleri, gerekse yazıları dolayısıyla bir süre tutuklandı. Sürekli izlenmesi dolayısıyla komitenin aldığı karar doğrultusunda İran'a kaçıp bir süre Reşş şehrinde yaşadı. Ancak Bolşevikler'in burada da peşini bırakmadığı anlaşılınca Tahran'a geçti. Bir müddet burada faaliyet gösterdikten sonra 1926'da Türkiye'ye gitti ve bazı dostlarının yardımıyla İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi.

İstanbul'da bir taraftan fakülteye devam ederken bir taraftan da *Yeni Kafkasya* dergisinde yazılar yazdı, çeşitli göçmen derneklerinde etkinliklerini sürdürdü. 1928'de Mehmed Emin Resulzâde ve Mehmed Sâdık ile birlikte *Âzeri Türk* dergisini yayımlamaya başladı. Burada Azerbaycan ve Rusya'da yaşayan müslüman Türkler'in millî davalarına yönelik tarih, coğrafya, ekonomi ve siyaset muhtevalı makaleler yazdı. Derginin kapatılması üzerine 1929'da *Odlu Yurt* dergisini çıkardı. Ağustos 1931'e kadar yayımını sürdüren bu dergide de aynı içerikte yazılar kaleme aldı. Ancak bütün bu faali-

yetleri sonucunda, Rusya'dan Türkiye'ye sığınan Türkler'in faaliyetleri iki ülke arasında siyasî bir mesele haline gelince diğer göçmenlerle birlikte Mirza Bala da Türkiye'den ayrılıp bir süre Varşova'da yaşamak zorunda kaldı. Bu sırada Berlin'de yayımlanan *İstiklâl* (1932) ve *Kurtuluş* (1934-1938) dergilerinde yazılar yazdı.

1939'da Almanya Polonya'yı işgal edince tekrar İstanbul'a döndü. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde V. Nuhoğlu takma adıyla bazı maddeler yazdı. Bir süre Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan *İslâm Ansiklopedisi*'nde memur olarak çalıştı. Bu ansiklopedide Orta Asya Türk dünyasıyla ilgili maddeleri yayımlandı. 1947'de Mehmed Emin Resulzâde ile birlikte Azerbaycan Kültür Derneği'nin kurulmasına öncülük etti. 1955'te Azerbaycan Millî Merkezi'nin başkanlığına getirildi. Rusya hakkında yazdığı makale ve kitapları yanında geniş bilgisi dolayısıyla, Amerikalılar tarafından kurulan ve merkezi Almanya'da bulunan Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü'nün daveti üzerine Münih'e gitti ve bir süre enstitünün başkanlığını yaptı. Ayrıca enstitü tarafından Türkçe olarak çıkarılan *Dergi* adlı mecmuada birçok makalesi neşredildi. Münih'te kaldığı sırada Rusya'daki Türkler'le ilgili çeşitli toplantı ve kongrelere katıldı. Eski dostlarını ziyaret amacıyla geldiği İstanbul'da 8 Mart 1959'da vefat etti, kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.

Başta Azerbaycan olmak üzere Kuzey Kafkasya, Kırım, İdil-Ural ve Türkistan'a dair yüzlerce makale yazan Mirza Bala, çeşitli baskılara rağmen işgal altındaki müslüman-Türk topraklarında yaşayan insanların millî davalarının önde gelen savunucularından olmuştur. Onun özellikle *İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanan maddeleri bu alanda çalışanlar için önemli başvuru kaynağıdır. *Komünizmle Mücadele*, *Türk Yurdu*, *Tasvir*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerdeki yazılarında Mirza Bala, Nuhoğlu, V. Nuhoğlu, Daşdemir, M. B. Ali Kutluk gibi isimler kullanmıştır.

Eserleri. 1. İki İnkılâp Arasında (Tiflis 1918). Bu eserde Rusya'da gerçekleşen 1905-1917 ihtilâlleri arasında Azerbaycan'da yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler anlatılmaktadır. **2. Bakü Uğrunda Mücadele** (Bakü 1918). 15 Eylül 1918'de Kafkasya İslâm Ordusu'nun Bakü'ye girişi ve şehri Bolşevikler'den kurtarışıyla ilgili bir tiyatro eseri olup birçok defa sahnelenmiştir. **3. Azerbaycan Türk Matbuatı** (Bakü 1922). Müellif burada Azerbaycan

ve Gürcistan'da 1875-1922 yılları arasında Türkçe çıkarılan yayınlara hakkında kısa bilgiler vermektedir. 4. *Azerbaycan Mîsâk-ı Millîsi* (İstanbul 1926). Bakü'de 28 Mayıs 1918'de ilân edilen "mîsâk-ı millî" ile 1917-1923 yılları arasında Azerbaycan gençliğinin Bolşevikler'e karşı yürüttüğü mücadeleye dairdir. 5. *Ermeniler ve İran* (Ankara 1927). Bu eserde Lozan Konferansı'ndan sonra Ermeniler'in İran'da Türkiye ve diğer Türk ülkeleri aleyhinde yürüttükleri faaliyetler ele alınmaktadır. 6. *Millî Azerbaycan Hareketi* (Berlin 1938; Ankara 1991). 1918'de kurulup 1920 yılına kadar devam eden Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihiyle ilgili bir eserdir. 7. *Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya* (Ankara 1951). Kafkasya bölgesindeki Türk varlığının tarihi ve yayılma sahaları hakkındadır. Müellifin ayrıca *Nef-i İlim yahut İlimin Sonu* adlı bir eseri daha bulunmaktadır (Bakü 1912). Mirza Bala, şair Gültekin'in *Buzlu Cehennem* adlı şiir kitabını (İstanbul 1925) bir önsözle birlikte yeniden neşretmiştir (İstanbul 1948).

BİBLİYOGRAFYA :

Afgan Veliyev, *Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade*, İstanbul 2006; "Mirza Bala'nın Hal Tercümesi", *Azerbaycan*, VII/84, Ankara 1959, s. 3-4; R. Rahmeti Arat, "Mirza Bala", a.e., s. 10-11; Hüseyin Baykara, "Mirza Bala", a.e., s. 34-38; Abdullah Battal Taymas, "Mirza Bala Kutluk'u Anarken", a.e., s. 40-42; Müstecip Ülküsal, "Mirza Bala", a.e., s. 48-49; Elşen Ebülhesenli, "Mirza Bala Mehmetzâde'nin Hayatı ve Eserleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy. 60, İstanbul 1991, s. 42-44; Sebahattin Şimşir, "Mirza Bala Mehmetzâde, Millî Azerbaycan Hareketi", *TK*, sy. 350 (1992), s. 380-382; Ömer Özcan, "Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzâde", *TY*, sy. 236 (2007), s. 50-57.

İSMAIL TÜRKÖĞLU

MİRZA SENGLÂH

(میرزا سنگلاخ)

Mîrzâ Muhammed
Alî Kûçânî-yi Habûşânî-yi Horasânî
(ö. 1294/1877)

İranlı hattat, hakkâk ve şair.

Bazı kaynaklarda yer alan 110 yıl yaşadığına dair bilgiden hareketle 1184 (1770) yılı civarında Horasan'ın kuzeyindeki İsferyin şehrine bağlı Urdegân köyünde doğduğu anlaşılmaktadır. Ailesi aslen Kûçân (Habûşân) şehrinde olup o dönemde bu köy de oraya bağlıydı. Mirza Senglâh'ın ilmî birikiminden iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Vakar ve metanetten kinaye olarak "Senglâh" (taşlık yer) mahlasını ve yazılarında Hâmerevân (yazısı akı-

cı) imzasını kullanmıştır. Hat sanatında usta olduğu ve özellikle ta'lik, şikeste ve nesih yazı türlerinde ileri bir düzeye ulaştığı kaydedilir. Dervişmeşrep bir kişiliğe sahip olan ve hiç evlenmeyen Senglâh, hayatının çoğunu farklı ülkelere yaptığı uzun seyahatlerle geçirdi. 1821 yılı dolaylarında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın davetiyle Kahire'ye gidip uzun yıllar orada yaşadı. Bulak Matbaası'ndaki çalışmalarının yanı sıra Mehmed Ali Paşa'nın yaptırdığı binalar için taş oyma kitâbeler hazırladı, Mısır'daki Osmanlı devlet adamlarının çocuklarına Farsça öğretti. Bulak Matbaası'nın kuruluş döneminde ilk baskı işlerinde kullanılan harfleri beğenmeyen Mehmed Ali Paşa, Senglâh'ı yeni harfler hazırlamakla görevlendirdi. Onun hazırladığı yeni nesih harfleriyle ilk olarak *Lağım Risâlesi* (1239/1824) ve ta'lik harfleriyle Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ı (1249/1833-34) basıldı. Senglâh'ın yazı karakterleri İranlı ünlü hattat Sâî'nin 1844'te yeni fontlar hazırlamasına kadar kullanıldı. Senglâh'ın taş oyma kitâbeleri konusunda kendisiyle ilgili yazıların toplandığı *Mecma'ü'l-evşâf*'ta bilgi yer almaktadır. Bu alandaki mahareti Münif Mehmed Paşa'nın babası Abdünnâfi Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunan, Mehmed Ali Paşa'nın Kahire Kalesi'nde 1830'da yapımını başlattığı caminin kuzeybatısındaki harim giriş kapısı üzerinde yer alan kitâbesi sebebiyle Senglâh'ı övmek için yazdığı manzumede dile getirilmiştir.

Babası Abdünnâfi Efendi'nin Kahire'ye gitmesi üzerine çocukluğunu bir dönem Mısır'da geçiren Münif Mehmed Paşa, Farsça bilgisini Senglâh'tan aldığı derslerle ilerletti. Bu dersler sayesinde Münif Paşa ile aralarında başlayan ilişki ömür boyu sürdü. Münif Mehmed Paşa, İran'da elçi olarak bulunduğu sırada (1873-1877) Senglâh'ı Tebriz'de ziyaret etti ve bundan Yûsuf Kâmil Paşa ile Mustafa Fâzıl Paşa'ya yazdığı mektuplarda bahsetti. Bu durum her iki paşanın da Senglâh'ın öğrencisi olma ihtimalini akla getirmektedir (Özgül, s. 284, 307). İzmir ve İstanbul'u ziyaret eden Mirza Senglâh'ın bu ziyaretinin kesin tarihi ve süresi bilinmekle beraber İzmir kasidesinin basım tarihinden (1261/1845) önce olduğu anlaşılmaktadır. İzmir kasidesinin girişinde çevirmenin yazdıklarından Senglâh'ın şiirlerinin toplandığı *Bürç-i Zevâhir* adlı eserinde Sultan Abdülmecid, Sadrazam Âlî Paşa ve şeyhülislâm için yazdığı kasidelerden bu kişilerle görüştüğü, diğer bir ifadeyle üst düzeyde misafir edildiği anlaşılmaktadır. 1270 (1853-54) yılına kadar Mısır'da yaşayan Senglâh, 17 Safer

1294'te (3 Mart 1877) Tebriz'de vefat etti ve İmamzâde Seyyid İbrâhim Türbesi hazinesine defnedildi.

Eserleri. Senglâh'ın hat eserleri ve hakettiği kitâbeler şimdiye kadar tam olarak tesbit edilememiştir. Hz. Peygamber'in kabrinin yanına konulmak üzere sekiz yıl çalışıp hazırladığı 2,70 x 1,30 m. ebadında mermerden kitâbenin ortasında besmele, kenarlarında Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bürde*'sinden beyitler yer almaktadır. Senglâh kitâbeyi daha sonra Medine'ye gönderemeyince önce İstanbul'a götürmüş, Sultan Abdülaziz'den de gerekli ilgiyi göremeyince Tebriz'e nakletmiştir. Kitâbe Seyyid İbrâhim'in türbesi duvarına konulmuş, kendisi vefat ettiğinde bunun karşısına defnedilmiştir (Abdülâlî Kâreng, s. 12-13; Gulâm Rızâ Fesenkurî – Ahmed Şâhid, s. 93-94). Yapılan araştırmalar sonucunda Mirza Senglâh'ın İran ve Osmanlı coğrafyasında basıldığı tesbit edilen eserleri şunlardır: 1. *Tercüme-i Kaşide-i Senglâh der-Medh-i İzmir* (Bulak 1261). Senglâh'ın İzmir'i ziyareti sırasında veya sonrasında kaleme aldığı şehrin güzelliklerini ve özelliklerini anlatan Farsça elli bir beyitlik bir şiirdir. Kasidenin büyük bir ihtimalle Emîn Efendi el-İzmîrî tarafından Türkçe'ye çevrilerek yorumu yapılmış ve çeviri-yorumla birlikte Emîn Efendi el-İzmîrî'nin zimmetinde Bulak Matbaası'nda 403 adet basılmıştır. Eser Hatice Aynur tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). 2. *Dürç-i Cevâhir* (Kahire 1272). Bu mensur ve manzum eser Senglâh'ın seyahatleri sırasında tuttuğu notlardan oluşmaktadır. Kahire baskısı tıpkıbasım olarak notlar ve düzeltmelerle birlikte Mehdî Kurbânî tarafından yeniden neşredilmiştir (Meşhed 1391 hş.). 3. *Bürç-i Zevâhir* (İstanbul 1276). Mirza Senglâh'ın çeşitli nazım biçimlerinde aralarında Sultan Abdülmecid, Sadrazam Âlî Paşa, şeyhülislâm ve Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'nın da bulunduğu kişiler için yazdığı şiirlerin ve İstanbul hakkındaki kasidesinin yer aldığı Farsça şiir kitabıdır. 4. *Âdâbü'l-meşk* (Tebriz, ts.). 5. *Tezkiretü'l-haqqâtin: İmtihânü'l-fuželâ*? (I-II, Tebriz 1291-1295; İstanbul 1276). En önemli eseri olup I. cilt dört, II. cilt üç bölümden meydana gelmektedir. I. cildin ilk bölümü kadim hattatlara, ikinci bölümü bir talebesinin kaleminden müellifin seyahatlerine (*Sefernâme-i Seyr ü Seyâhat-i Dâna-yi İrân u Âftâb-ı Horâsân Mirzâ Senglâh*)), üçüncü bölümü müellifin talebelerine, dördüncü bölümü